

Dijkbebouwing, een ondergewaardeerd fenomeen

SUZAN JURGENS

Dijkbebouwing is de laatste jaren een veelbesproken onderwerp geweest. Menig dijkhuisje verdween als gevolg van de dijkverzwaring. Sloop werd goedgepraat met verwijzing naar hun eenvoudige en vaak laat-19e-eeuwse voorkomen. Dat er achter deze buitenkant dikwijls een oudere en interessante geschiedenis schuilgaat, laat (bouw)historisch onderzoek zien¹.

Uit historisch kaartmateriaal en de nu nog aanwezige dijkbebouwing blijkt dat dijken al eeuwen als bewoningsplaats hebben gediend. De dijk fungeerde als toevluchtsoord voor mensen die nergens anders mochten wonen of gevlucht waren voor het water. De bevolkingsgroei werd zo ten dele opgevangen. Vanaf de 18^e eeuw neemt het wonen aan de dijk sterk toe. Het hoogtepunt van deze groei ligt ongeveer rond 1900 en het eerste kwart van de 20^e eeuw. Een deel van de dijkwoningvoorraad is in die tijd gebouwd. In de jaren vijftig startte de jongste dijkverzwaringronde, waarbij het bouwen aan de dijk werd verboden. Her- of nieuwbouw aan de dijk is pas zeer recentelijk in een enkel geval weer toegestaan.

Door de eeuwen heen zijn dijkpanden verdwenen; bijvoorbeeld door watersnoden en oorlogshandelingen, maar ongetwijfeld ook door dijkverzwaringen, dit laatste echter niet in de huidige omvang. Veelal werd clementie betracht met mensen die hun huisje niet uit wilden. In de archieven van de waterschappen zijn aanvragen tot het sparen van dijkwoningen door het plaatsen van bekistingen of keermuren te vinden². In het landschap zijn deze huisjes te herkennen aan het 'in de dijk gezet' zijn, met een keermuurtje om het dijklichaam tegen te houden. Vele dijkhuisjes zijn de laatste tientallen jaren verdwenen in een al dan niet gecombineerde actie van krotopruiming, ruilverkaveling en dijkverzwaring.

De status van wonen aan de dijk verschilt per bouwperiode en plaats. In het algemeen woonden er de armere lieden, hoewel bijvoorbeeld langs de IJssel juist rijke boeren aan de dijk gevestigd waren (Van den Bremen, 1990). Over het jaar 1832 zijn voor het eerst kadastrale gege-

vens beschikbaar, een rijke bron voor het achterhalen van de sociaal-economische differentiatie binnen gemeenten. Onderzoek naar dijkbebouwing in Dreumel, waarbij ook gekeken is naar dorps-, berm- en vrijstaande bebouwing, toonde verschillen aan in de waarde van het gebouwde eigendom, beroepen en perceelsgrootte. Dreumel heeft drie dijkvakken: de Waaldijk, de (Nieuwe) Maasdijk en de Oude Maasdijk. Deze laatste heeft tot 1610 gefungeerd als primaire waterkering, maar ligt na de aanleg van de Nieuwe Maasdijk landinwaarts. De Oude Maasdijk vormde van deze drie het meest rijke woonoord, vergelijkbaar met de eveneens landinwaarts gelegen dorpskern. Aan de Waaldijk woonden relatief veel arbeiders, maar ook waren er veel kleine ambachtlieden gevestigd. De Waaldijk kende op enkele plaatsen dicht aaneengesloten bebouwing en was tweezijdig bebouwd. Deze meest westelijke en laag gelegen punt van het Land van Maas en Waal kende het meeste wateroverlast, wat het wonen op de dijk zeker gestimuleerd zal hebben.

De percelen aan de Waaldijk stonden dwars op de dijk. Ze waren niet erg groot en reikten landinwaarts alle ongeveer tot dezelfde grens. Buiten deze strook, direct langs de dijk, hadden de dijkbewoners (afgezien van de van elders afkomstige lieden) in het algemeen maar weinig bezittingen.

De bewoners aan de Nieuwe Maasdijk hadden allen zeer korte, parallel aan de dijk gelegen perceeltjes, alleen aan binnendijkse zijde. Dit was een echte 'arme' dijk. Er woonden nagenoeg alleen arbeiders, met zeer gering grondbezit, dikwijls niet meer dan alleen een huiserf. Hierin zijn ze te vergelijken met de bermbewoners, die in bermen van veedriften woonden.

*De bewoner van Waaldijk
1 in Dreumel bij zijn
'ondergewaardeerde'
woning*

Het rijkste milieu werd gevormd door de woningen die verspreid over het land stonden, op verhogingen van uiteenlopende aard. Dikwijls waren deze gebouwen in handen van adellijke families of elders wonende regenten.

Vooraf veel eenvoudige woningen zullen, ondermeer door de indertijd toegepaste bouwwijze, zoals een houten skelet met wanden van beleemd vlechtwerk, bij hoge waterstanden veel schade hebben opgelopen. In oude bestekken wordt dan ook steeds gesproken over 'getimmeren' als het gaat om gewone woonhuizen en boerderijen. Later werd toepassing van steen als bouw materiaal ook voor eenvoudige bebouwing meer algemeen, maar dikwijls was deze van inferieure kwaliteit, terwijl gevoegd werd met leem, die niet watervast is. Hoewel de waterschappen in de vorige eeuw al het gebruik van duurzame materialen voorschreven³, zijn toch nog steeds resten van deze kwalitatief mindere bouw wijzen te vinden. Sommige gebouwen werden pas later 'versteend', waarbij van het oorspronkelijke bouwwerk nog resten aanwezig kunnen zijn.

Naast bovengenoemde bepaling kenden de waterschappen ook voorschriften met betrekking tot uiterlijk en locatie van de dijkwoningen. De dorpspolder van Dreumel verbood bij-

voorbeeld plaatsing van luiken of deuren aan dijkzijde. Ook moesten de woningen twee ellen uit de kruin van de dijk gebouwd worden⁴. We spreken dan over omstreeks 1850.

Opmerkelijk is dat asymmetrisch gevormde daken, waarbij het dak aan de achterzijde lager doorloopt dan aan de voorkant, veel voorkomen bij parallel gelegen woningen. Al bij zeer oude woningen komen deze dakvorm voor. Vanaf circa 1850 laten de in de architectuur geldende symmetrieprincipes dit in het algemeen niet meer toe. Hoewel het een zeer logische dakvorm is voor dijkwoningen is deze ook elders bekend, zoals in de Kempen (Ruhe, 1980). Naar oorsprong en betekenis van deze dakvorm is echter nog te weinig onderzoek gedaan.

Bewoningsplaatsen kennen een grote mate van continuïteit, mede doordat de fundering van een huis zich moeilijk laat verplaatsen en meestal van duurzaam materiaal is. Het kwam regelmatig voor dat een huis op reeds aanwezige fundamenteen werd geplaatst. Dat grondstoffen in het verleden veel duurder waren dan arbeid speelde daarbij zeker een rol.

Om deze reden is de hoogteligging van dijkbebouwing, die kan variëren van aan de dijkvoet gelegen, in of op het talud gebouwd, op een steunberm geplaatst tot gebouwd op kruin-

hoogte, vaak ongeschikt als dateringsmiddel, in elk geval van het bovengrondse gedeelte. Ook is op de relatie tussen ouderdom en hoogteligging het type woning van invloed: dwars op of parallel aan de dijk gebouwd met T-vormige, L-vormige of rechthoekige plattegrond. Steunbermen lenen zich goed voor parallel geplaatste woningen. De T-vormige woning, met dwarsgeplaatst voorhuis, is bijzonder geschikt voor plaatsing dwars op de dijk, met het voorhuis op kruinhoogte en het achterhuis lager gelegen, waarbij twee of meer bouwfases mogelijk zijn maar alles ook in een keer neergezet kan zijn. Niettemin is het waarschijnlijk dat voortschrijdende dijkverhoging zijn eigen bebouwingsfasen kent. In het algemeen zal de bouwmasa van (delen van) huizen die op kruinhoogte staan uit de aanlegperiode van die dijkhoogte of later dateren. Anderzijds zijn in het verleden wel huizen boven aan de dijk gesloopt en onder weer opgebouwd. Veel huizen kennen echter een gecompliceerde bouwgeschiedenis, waarbij vernieuwd, vergroot en verhoogd werd.

Ten behoeve van dijkverzwaringen worden dateringen opgesteld van dijkpanden aan de hand van waarneming vanaf de buitenzijde. Ook bij de Waaldijk in Dreumel is een dergelijke dateringswijze gebruikt (Brans, 1994). Uit onderzoek blijkt geen verband als deze datering wordt afgezet tegen de, van het waterschap afkomstige, hoogtecijfers van de dijk en de daaraan gelegen panden. Deze 'oppervlakkige' dateringen blijken geen bruikbare gegevens op te leveren. Juist dijkwoningen, van eenvoudige signatuur als ze zijn, zijn dikwijls zeer verbouwd en 'verfraaid', aan de eisen van moderne tijd en mode aangepast. Er zijn verschillende verbouwingsfasen te herkennen, waarvan die uit de periode rond de laatste eeuwwisseling gezorgd heeft voor het huidige, laat-19^e-eeuwse uiterlijk van vele oudere panden. Voor wat voor verrassingen dit kan zorgen leert ons het pand Waal-

dijk 1 in Dreumel. Dit pand toont een moeilijk te dateren vorm en uiterlijk. Op de kadastrale minuut van 1832 staat hier een huis aangegeven, maar het is niet zonder meer te zeggen of het nu nog om hetzelfde gebouw gaat. De eigenaar zei echter over 'onderaardse gangen' te beschikken, dus interesse voor bezichtiging was snel gewekt. De verrassing was volledig toen bleek dat de kelder verdieping onder andere bestond uit enkele vertrekken met ribloze kruisgewelven. Hoewel zonder nader onderzoek niets definitiefs te zeggen is brengen deze de ouderdom meteen op eerste helft 17^e eeuw of nog eerder. Ook vele andere dijkpanden blijken interessante kelders te hebben, meestal voorzien van tongewelven, die toegepast zijn van de Middeleeuwen tot in de 19^e eeuw. Hieruit blijkt, dat vele woningen in elk geval al een oude oorsprong hebben en dat de term '19^e eeuw' dikwijls toch te kort doet aan deze woningen.

LITERATUUR

- BRANS, E.J. (1994). Afferden-Dreumel, inventarisatie en betekenisgeving cultuurhistorische waarden. In opdracht van Polderdistrict Groot Maas en Waal. Z.pl.
- BREMEN, B. VAN DEN (1990). Dienen an de diek, werkervaringen van knechten, meiden en boeren aan de IJsseldijk. Kampen, IJsselacademie.
- RUHE, H.A.M. (1980). Het dorpswoonhuis in de Kempen vanaf de vijftiende tot de negentiende eeuw. Zaltbommel, Europese Bibliotheek.

NOTEN

- 1 Met dank aan J.J. Jehée voor zijn hulp bij het bouwhistorisch onderzoek.
- 2 Gemeente Archief Nijmegen (GAN), Archief Polderdistrict Maas en Waal, Dorpspolder Dreumel, o.a. inventarisnummer 4985.
- 3 GAN, inv.nr. 4986.
- 4 GAN, inv.nr. 4986.